

KIRGIZ YAZI DİLİNİN ORTAYA ÇIKMASI VE İLK EDEBİ ÖRNEKLER

*Salican CİGİTOV**

Müslüman Türk halklarından olan Özbek, Uygur, Azerbaycan, Anadolu Türkleri ve Tatarların yazarları asırlar boyunca kendi ana dillerinin ses özelliklerine uymayan Arap alfabesiyle çeşitli konularda metinler yazmışlardır. Kullanılmış olan bu alfabe, Osmanlılar tarafından resmi yazı dili olarak kabul edildiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Herhangi bir halkın alfabesini, kendi dilinin fonetik sistemine uygun hale getirdikten sonra devlet tarafından onaylanarak kullanılması milli yazı dili olarak sayılırdı; hiçbir Müslüman Türk boyunun kendi yazı dili ortaya çıkmazdı. Fakat adı geçen Türk boyları da yabancılar da Sovyet döneminde Arap alfabesini “Eski yazı dilleri” olarak nitelendirilmesi herkes tarafından bilinmektedir.

XIX yüzyılın ortasından Ekim İhtilaline kadar (1917) Kırgızlar, ana dillerinin ses özelliklerine uygun olmayan Arap alfabesi kullanılarak birçok metin yazıldığını gösteren materyaller mevcuttur.

Çarlık Rusya’sının arşivlerinde XVII yüzyılın ikinci yarısından başlayarak XIX yüzyılın ilk yarısına kadar Kırgızların önde gelenleri tarafından Rus yöneticilerine gönderilen mektuplar korunmaktadır. Bilim adamları bu belgelerin tam olarak Kırgızcanın kurallarına uymasa da bunların Kırgızlara ait metinler olduğunu söylemektedirler.

Bu mektuplar tam olarak Kırgızca değildir; Çağatayca ve Tatarca etkisinde kalarak yazılmıştır. Bu mektupların okuma yazması olan Kırgızlar tarafından yazılıp yazılmadığı da kesin değildir. Çünkü bu mektupların yazıldığı dönemlerde Buhara ve Kazan medreselerinden Çağatayca veya Tatarca eğitim alan ve resmi yazı işlerini öğrenmiş olan Kırgızların olması şüphelidir. Kırgız beyleri adına gönderilen bu mektuplar Özbek veya Tatar birisi tarafından yazılmıştır. Buradan hareketle bu mektuplar Kırgız yazı dilinin veya milli yazı kültürünün delili olamazlar.

Elbette gerçek Kırgız yazı dilini, dini veya sıradan okullarda eğitim alan Kırgız öğrencileri yaratabilirlerdi. Böyle insanlar XIX yüzyılın ikinci yarısından itibaren çıkmaya başlamış ve XX yüzyılda çoğalmıştır. İşte bu öğrenciler ana dillerinde yazı yazmaya çalışanlar olarak ortaya çıkmıştır.

Maalesef yukarıda belirttiğimiz dönem içerisinde okuma yazması olanların ne kadarının Kırgızca metin yazdığını söylemek zordur. Bunun gibi bilgiler o dönemlerde veya daha sonraki dönemlerde de alınmamıştır. Üstelik bu dönemde Kırgızca yazılan metinlerin tümü El Yazmaları Fonuna iletilmemiş ve günümüze kadar ulaştırılmamıştır. Az sayıdaki el yazma bazılarının elinde veya devlet arşivlerinde koruma altına alınmıştır. Bazıları Sovyet döneminde, bazıları da Kırgızistan özgürlüğünü kazandıktan sonra bilimsel incelemeye alınarak milli edebiyat tarihinin hazinesine katılmıştır.

Sovyet döneminden önce kendi eserlerini Kırgızca olarak yazan ve günümüze kadar ulaşan yazarlardan şimdilik Moldo Niyaz (1822-1896), Togolok Moldo (1860-1942), Moldo Kılıç (1866-1917), Osmonalı Sıdıkov (1875-1940), Aldaş Moldo (1876-1930), Belek Soltonoyev (1878-1938), Isak Şaybekov (1880-1957), Eşenalı Arabayev (1882-1943) ve Abılkasım Cutakeyev (1882-19309) gibi tarihçi, şairleri söyleyebiliriz.

* Edebiyat eleştirmeni, şair, Prof. Dr. Salican CİGİTOV hayatının son on senesinde Kırgız Türk Manas Üniversitesinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Kırgız edebiyatı üzerine birçok çalışması vardır. Türk Dünyasının ortak değerlerini yeniden edebiyat alanında kurulmasını amaç edinmiş değerli bilim adamı, siyasetçi ve bürokrat Salican CİGİTOV 11 Şubat 2006’da uzun süren hastalıktan sonra 70 yaşında vefat etti. 13 Şubatta devlet töreni ile toprağa verildi. Salican CİGİTOV’UN bu makalesi Bişkek Times gazetesinde 2003’te Kasım ayı 42-43 sayılarında yayımlanmıştır.

Adı geçen dokuz yazarın altısının bize ulaşan metinlerinde şiirler yer almaktadır. Osmonalı Sıdıkov, Belek Soltonoyev'in yazılarında şiirlerle birlikte nesirler de yer almaktadır. Eşenalı Arabayev'in yazılarında ise ilköğretim için yazım kurallarını içeren ders kitapları bize miras kalmıştır.

Kırgızca yazılan metinlerden Sovyet dönemine kadar yayımlananları da vardır. Bunların üçü Kırgızlar tarafından bilinen Moldo Kılıç'ın "Kıssa-i-Zilzala" (Ufa, 1911, Şark Basımevi) adlı şiir kitabı, Osmonalı Sıdıkov'un "Muhtasar Tarih-i-Kırızıya" (Ufa, 1913, Şark Basımevi) ve "Tarih-i-Şadmaniya" (Ufa, 1914, Şark Basımevi) şiir ve nesir karışık eserleridir.

Günümüzde Eşenalı Arabayev ile bir Kazak yazar ile birlikte yazdıkları "Alifbe Yaki Töte Okuv" (Ufa, 1911, Şark Basımevi) ve "Kazak va Kırgız Balaları Üşin" ders kitaplarının yanında tek başına yazdığı "Adebiyat Örneği" (Kazan, 1913, Karimovlar Basımevi), "Kazakşa Durıs Yazuu Kagıdaları" (Kazan, 1914, Karimovlar Basımevi) adlı ders kitaplarını yazdıkları daha yeni ortaya çıkartıldı.

Bunun yanı sıra Ufa'daki "Galiya" medresesinin Kırgız ve Kazak öğrencileri tarafından hazırlanan ve ilkokullarda okuyan Kırgız ve Kazak çocukları için yazılmış "Örnek" (Ufa, 1911, Şark Basımevi) ve "Turmuş" (Ufa, 1911, Şark Basımevi) adlı kitapçıklar yayımlanmıştır. Bu kitapçıkların yazarlarının kim oldukları belirtilmemiştir. Fakat Eşenalı Arabayev'in okuduğu dönemde "Galiya" medresesinde N. Abırov ve I. Kanatov isimli iki Kırgız genci eğitim görmüş. Yukarıdaki kitapçıkların yazarları bu iki öğrenci olabilir.

Eşenalı Arabayev ile arkadaşının "Kırgız va Kazak Balaları Üçün" diye hazırlamış oldukları kitaplarının ne kadar tirajla yayımlandığı ve bazı nüshalarının Kırgızlar arasına ulaşıp ulaşmadığı hakkında hiçbir bilgi günümüzde bulunmamaktadır. Üstelik bu kitapların nüshaları Kırgızistan sınırları içinde henüz bulunmadı. Kırgız bilim adamları tarafından da kapsamlı bir araştırma da yapılmamıştır. Günümüzde bu nüshaların sadece isimleri bize kadar ulaşmış durumdadır ve içeriği hakkında bilgilere sahip değiliz.

Sovyet dönemine kadar yazılmış fakat yayımlanmamış Kırgızca el yazılarının çoğu XIX yüzyılın sonu ve XX yüzyılın başlarında sadece kendilerinin yaşadıkları yörede yazmış oldukları şiirleriyle ün kazanmış Moldo Niyaz ve Moldo Kılıç gibi şairlerin kalemlerine aittir. Bu el yazıları tamamen şiir şeklindeki metinlerdir. Bu metinler çeşitli insanların elinde, özellikle şairlerin akrabalarının elinde saklanmış ve Sovyet döneminde devlet el yazmalarını derleme, koruma kurumlarına ulaştırılmıştır. Bu metinlerin arasında sadece şairlerin kendi el yazıları değil kopya varyantları da mevcuttur.

Moldo Kılıç'ın bu uzun şiir kitabı yukarıda belirttiğimiz gibi Sovyet döneminden önce yayımlanmıştır. Birkaç eseri de 1927-1948 yıllarında ayrı kitap ve küçük külliyat şeklinde yayımlanmış ve bazı eserleri de orta öğretim okulları için hazırlanmış edebiyat ders kitaplarında yer almıştır. Aynı dönemde şairin hayat hikâyesi ile eserleri üzerine bilimsel bir inceleme hazırlanarak yayımlanmıştır.

Fakat Moldo Kılıç'ın çoğu eserinin içeriğinde Ruslara karşı siyasi görüşler, ataerkil hayat tarzını öven kısımlar, din öğretileri yer aldığından Sovyet döneminde yayımlanmamış, hatta medyada onların adının anılmasını bile devlet-siyaset tarafından yasak konmuştur.

Diğer taraftan SSCB'DE başka siyasi görüşlere, milliyetçiliğe, liberal düşüncelere karşı siyasi ideolojik kampanyalar yürütülmüştür. Özellikle 1945-1962 yılları arasında Kırgızistan'ın koltuk davasına düşmüş ve şöhret peşine takılmış olan bilim adamları tarafından Moldo Kılıç'ın bize bıraktığı edebi mirası maalesef bireylerin arasındaki çekişmelere konu olmuştur. Bu çekişmelerin ve kavgaların yüzünden, Moldo Kılıç'ın eserlerinin incelemesi ve yayımlanması gerektiğini savunan araştırmacı, bilim adamlarının bazıları hapse atılmış, bazıları da parti tarafından çeşitli cezalara tabi tutulmuşlardır. Üstelik uzun yıllar boyunca maddi ve manevi açıdan acı çekmişlerdir.

Moldo Kılıç'ın eserlerinin yayımlanması, araştırılması ve okutulması için konulan yasaklar Sovyetlerin çöküş dönemine (1985) kadar devam etmiştir.

Moldo Niyaz'ın yazmış olduğu şiirlerin kopyaları kıymetini bilen bazı insanların elinde koruna gelmiştir. 1950'lerden sonra ise Kırgızistan Bilimler Akademisi Elyazmaları Fonuna teslim edilmiştir. Fakat Sovyet dönemi içerisinde Sosyalist ideolojiye ters düşen kısımlarının çok olması nedeniyle şiirlerin yayımlanmasına izin verilmemiştir. Bu şiirlerin dil yapısı ve özelliklerini ele alan tek bilimsel makale Rusça olarak yayımlanmıştır.

Moldo Niyaz'ın uzun yıllar boyunca gizli olarak arşivlerde saklanmış olan şiirleri Sovyetlerin çöküş döneminde ancak yayımlanabilmiş ve süreli yayınlarda, bilimsel edebiyatta, Kırgız edebiyatı üzerine hazırlanmış olan ders kitaplarında yer almaya başlamıştır.

Rus çarlığı döneminden başlayarak eserlerini yazıya geçiren ve bilim alanında bilinen diğer bir şairimiz de Togolok Moldo'dur. Onun da orijinal nüshaları ve elyazmaları Sovyet dönemine ulaşmamıştır. Elimizde bu bilgileri güçlendiren bilgiler mevcuttur. Kırgız halk bilimi derleyicilerinden Kayum Miftakov (1892-1949) 8 Temmuz 1922'de şimdiki Narın ilindeki Aktalaa ilçesinde yaşayan Togolok Moldo ile buluşarak onun eserleri ve hayatıyla ilgili şu bilgileri yazmıştır: “Togolok Moldo...hem okuyabilen hem de yazabilen birisidir. Çocukluğundan beri şiiri, şarkıyı seven biridir. Kırgızların söylediği bütün şiirleri bilir. Kendisinin yazmış olduğu eserleri 1916'daki Ürkün isyanında kaybetmiştir”. Halk bilimi ürünlerinin derleyicisi, bu bilgiyi günlük defterine de tekrarlayarak şöyle yazmıştır: “Togolok Moldo...Şiirlerinin tümünü ...bir defter haline getirerek yazıya geçirmiş ve 1916'daki isyanda kaybetmiştir”.

Togolok Moldo'nun eserleri Rus çarlığı döneminde yazılmıştır, denilerek tekrarlanan bilimsel ve ders kitaplarındaki şiirleri ve destanları, gerçekte ise Sovyet döneminde yeniden ele alınarak yazılmıştır veya eski haline getirilmiştir görüşünü ortaya atabiliriz.

Fakat bu görüş, Togolok Moldo'nun ihtilalden önceki dönemlerde de eserlerini yazıya geçirdiğini, yazma tekniğiyle şiirler sunduğu gerçeğini yok etmemelidir. Çünkü Sovyet döneminin ilk yıllarında onun kaleminden ortaya çıkan kısa uzun şiirlerine baktığımızda şiir yazma tekniği bayağı ilerlemiş durumda olduğunu görmekteyiz. Bu bilgilere bakıldığında Togolok Moldo'nun uzun zamandır şiir yazdığı açıkça görülmektedir.

Bildiğimiz gibi, Ekim ihtilaline kadar Togolok Moldo'nun eserleri yayımlanmamıştır. 1925-1945 yılları arasında onun üç küçük hikâyesi kitapçıklar halinde tek parça, eserleriyse külliyet şeklinde yayımlanmıştır. 1950'den itibaren Togolok Moldo ve Moldo Kılıç gibi “Reaksiyoncu” şairler başta olmak üzere “Demokrat Şair” adı takılarak Toktogul Satılğanov (1964-1933) ile birlikte Kırgız edebiyatının klasikleri derecesine yükseltilmiştir. Bunların eserleri de Kırgız Akademisi Elyazmaları Fonuna teslim edilmiş halk bilimi ürünlerinden yararlanılarak üst üste yayımlanmış ve aşırı propaganda yürütülmüştür.

Kırgız yazı dilini yaratanların arasında hatırlananların içinde Isak Moldo (Isak Şaybekov) da vardır. Bazı bilgilere göre 1911-1912 yıllarında “Zilzala”, “Şabdan Koşogu” adlı küçük destanlar ve şiirler yazmıştır. Fakat bu eserlerin tam metinleri günümüze kadar ulaşmamıştır. Sadece “Şabdan Koşogu” destanın bir kısmı arşivlerde korunmuştur. Sovyetler dağıldıktan sonra “Şabdan Koşogu” (Bişkek, 1991) adıyla yayımlanmıştır. Isak Moldo kendisinin “Kayran El” adlı uzun şiirini 1916'da Rus çarlığına karşı yapılmış olan isyana çıkararak ve isyan bastırıldıktan sonra kaçak durumuna düşen beyazlarıyla birlikte Doğu Türkistan'a gittiği dönemde yazıya geçirmiştir. Kaçan Kırgızların yabancı yurttaki çileleri anlatan bu destan, mülteciler tarafından nüshaları çoğaltılmıştır. Hatta halk arasında sözlü olarak yayılmış, Sovyet döneminde birkaç kere yayımlanmış ve okullarda okutulan ders kitaplarından yer almıştır. Aldaş Ceenikejev (Aldaş Moldo), İsmayıl Boronçiyev, Abılkasım Cutakejev gibi şairlerin de Rus çarlığı döneminde şiirlerini yazıya geçirdikleri söylenmektedir. Fakat o dönemde

yaziya geçirilen elyazmaları veya kopyaları günümüze kadar ulaşmamıştır. Bireylerin elinde veya devlet arşivlerinde korunmuş, parça halinde yayımlanmış bu eserlerin parçaları Sovyet döneminin ilk yıllarında yaziya geçirilmiştir.

Nur Moldo Nurkul Uulu (1832-1920) da kendi eserlerini Sovyet dönemine kadar hem yazılı olarak hem sözlü olarak halkla paylaşan şairlerdendir. Onun da kendi elleriyle yazmış olduğu nüshaları veya o döneme ait kopyaları da günümüze ulaşmamıştır. Nur Moldo'nun eserleridir diye bilinen metinleri içine alan iki kitaptaki ("Zamana", Bişkek, 1995) ("Moldo Kırgız Medresesindegi İrlar", Bişkek, 1997) şiirler 1990'lı yıllarda çeşitli insanlardan derlenmiştir. Elbette, şairin ölümünden 60 yıl geçtikten sonra halk ağzından derlenmiş olan ve onun eserleri olarak bilinen bu şiirleri "Yazılı edebiyat" rn değil halk bilimi ürünü olarak ele alabiliriz diye sonuca varabiliriz.

Aktaran: Ulanbek ALİMOV*

* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Doktora ğrencisi.